



Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Gürcistan-Ahıska (Akhaltshikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi¹

A Comparative Assessment of Mosque Architecture of Georgia-Ahıska (Akhaltshikhe) and Turkey's Eastern Black Sea Region

Mustafa KAYA*

Öz

Bu makalemizde, zorunlu göç dönemi ve sonrasında özgün olarak dokusunu kısmen de olsa koruyarak günümüze ulaşan Ahıska merkezi ve köylerinde bulunan camilerin sanat tarihi disiplini çerçevesinde ve görsel malzeme desteği ile karşılaştırmalı şekilde genel bir tanıtımı amaçlanmaktadır. Türk-İslam sanatı açısından öneme sahip olan Ahıska camileri, 19-20. yüzyıl tarih aralıklarında olmak üzere Osmanlı dönemi ve sonrasında inşa edilmişlerdir. Ahıska camileri, genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı tipolojide, ahşap direkli ve tavanlı olarak tasarlanmış olup, kâğıt dış duvar ve üstten dört omuz kırma çatılı olup nadir de olsa soğanvari kubbe ile sonlanan örtü sistemleri ile şekillenmiştir. Camiler, bağdadi kubbe tekniğindeki kubbe sistemleri ve harim tavan örtü kuruluşları yönüyle de Doğu Karadeniz bölgesi camileriyle benzeşmektedir. Yine, bölgedeki yapıların harim mekânını oluşturan mihrap, kubbe, tavan örtüsü ve kapı kanatları ve bu unsurlarda görülen bezemeler özgünlüğünü korumaktadır. Bağımsız ve çeşitli kompozisyonlar halinde olan; stilize kıvrık dallar, hayat ağacı, natüralist çiçekler, S ve C kıvrımları ve zengin kalem işi süslemelerin benzerlerini, Doğu Karadeniz camilerinde de (Artvin, Rize, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Ordu, Giresun) görmek mümkündür. Bu bilgilerden hareketle Ahıska ve Doğu Karadeniz Bölgesi arasındaki mimari ve sanat üslubu etkileşimini, iki bölge arasında tarihsel süreçte biçimlenen kültürel birikim ve kesintisiz olarak devam eden akrabalık ilişkileri ve usta gidiş-gelişi ile açıklamak mümkün görünmektedir. Sonuç olarak, günümüzde Gürcistan'ın Samtshe-Cavaheti idari bölgesinin merkezi konumundaki Ahıska, Adigeni, Aspınza'nın ilçeleri ve köylerinde 18-20. yüzyıl Osmanlı dönemi ve sonrasına tarihlenen camiler; coğrafik, tarihsel ve kültürel açıdan yakınlığı bulunan Türkiye'nin Doğu Karadeniz coğrafyası camileriyle olan mimari ve sanatsal etkileşimi karşılaştırmalı şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Samtshe-Cavaheti, Ahıska, Doğu Karadeniz, Ahşap, Cami.

¹ Bu makale, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te, Ivane Javakishvili Tiflis Devlet Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi'nde, 28. 05. 2022 tarihinde gerçekleştirilen **Beşeri Bilimler 4. Uluslararası Genç Akademisyenler Sempozyumu**'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Katkılarından dolayı kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Osman Aytekin'e teşekkür ederim.

* Doktora, Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, kymustaf@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3340-5253

Atf için: Kaya, Mustafa (2022). "Gürcistan-Ahıska (Akhaltshikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. 3: 80-115.

Abstract

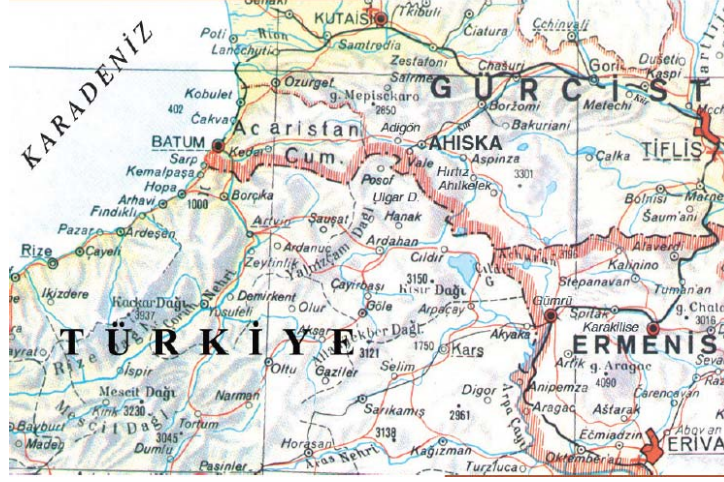
In this article, it is aimed to present a general presentation of the mosques in the center and villages of Meskhetia, which have survived until today by preserving their original texture to some degree, during and after the forced migration, within the framework of art history discipline, with the support of visual data.

Ahıska mosques, which are important for Turkish-Islamic art, were built in the 19th and 20th centuries, during and after the Ottoman period. Meskhetian mosques are usually designed in a square or rectangular plan typology, with wooden posts and ceilings, and are shaped with a masonry outer wall and mansard roofs, and rarely, with cover systems ending with an onion dome. The dome systems of Ahıska mosques in the Bagdadi dome technique and the harim ceiling cover are similar to the mosques of the Eastern Black Sea region. Again, the mihrab, dome, ceiling cover and door wings and the decorations seen in these elements preserve their originality. Independently and in various compositions; stylized curved branches, tree of life, naturalistic flowers, "S" and "C" curves and rich hand-drawn ornaments can be seen in Eastern Black Sea mosques (Artvin, Rize, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Ordu, Giresun). Based on this information, it seems possible to explain the architectural and artistic style interaction between Ahıska and the Eastern Black Sea Region with the cultural accumulation shaped continued in the historical process between the two regions and the uninterrupted kinship relations and master departure. As a result, mosques dating to the Ottoman period and later in the 18th-20th centuries in the districts and villages of Ahıska, Adigeni, Aspinza, which are the center of the Samtshe-Javakheti administrative region of Georgia today; geographic, historical and cultural proximity with the Eastern Black Sea region of Turkey mosque's architectural and artistic interaction will be discussed in a comparative way.

Keywords: *Georgia, Samtshe-Cavabeti, Ahıska, Eastern Black Sea, Wood, Mosque.*

Giriş

Kafkasya'nın güneyinde yer alan Ahıska, Anadolu ve Kafkasya arasında bir geçiş veya bir temas noktası olma özelliğini günümüzde de korumaktadır. Tarihsel olarak Mesketi / Mesheti bölgesi olarak tanımlanan ve Gürcüce "Yeni Kale" anlamına gelen Ahıska-Ahısha-Akhaltskhe (ახალციხე), günümüzde Gürcistan'ın güneybatısındaki Samtshe-Cavaheti (სამცხე-ჯავახეთი) idari bölgesi sınırlarında 6 bin 413 km²lik alanı kapsamakta ve bu bölgenin yönetsel merkezi konumundadır. Ahıska, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırının birleştiği yerin kuzeyinde, Acara Özerk Cumhuriyeti'nin doğusunda, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ili ile sınır teşkil eden (15km) ve Tiflis'in güney batısında kalan bir merkezdir. Posof Çayı'nın iki yakasında yer alan şehir, karayoluyla Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlanmaktadır. Yine, Türkiye'ye yakın konumda olan Ahıska'nın Vale Kasabası'na kadar uzanan demiryolu, bölgeyi Tiflis'e bağlayan bir diğer ulaşım ağıdır. Ahıska'nın kuzeyinde İmereti ve Guria kuzeydoğu ve doğusunda Kvemo Kartli ve Şida Kartli gibi Gürcistan'ın çeşitli idari bölgeleri bulunmaktadır. Bölgede merkez ilçe konumundaki Ahıska-Akhaltskhe Adigön-Adigeni, Borcom, Aspindza, Ahilkelek-Akhalkalaki ve Ninotsminda Bogdanovka olmak üzere altı ilçe ve 250 'ye yakın köyden oluşmaktadır. Yöre, Azgur, Abastuban Osıkhe, Ude, Çeçerek ve Hirtız gibi köy yerleşim birimlerine sahiptir. (Taşdemir, 2005:15; Kahraman ve İbrahimov 2013: 78).



Harita 1: Ahıska'nın Coğrafi Konumu (Çınar, 2014)

Tarihsel açıdan Meskheti bölgesi olarak tanımlanan Ahıska'da, farklı medeniyetlerin izlerine rastlamak mümkündür (Mustafa Kalkan, 160-170). Ahıska ve yakın çevresi, 338'de Kapadokyalı Azize Nino tarafından Hristiyanlık dini ile tanışmıştır. Bu dine uygun olarak, bölgede anıtsal nitelikte birçok kilise ve manastır ile inşa edilmiştir. Bölge ve çevresi erken İslam fetihleri zamanında, 642 yılında Şam Valisi Muâviye'nin kumandanlarından Habib. B. Mesleme tarafından fethedilmiştir (et-Tabba, 1987: 15). İslam medeniyeti ile tanışan Ahıska'da, Türk ve İslam dönemlerinde İslamlaşma süreci daha da pekiştirilmiş ve Anadolu'ya yapılan fetihlerde tampon bölge olarak kullanılmıştır (Çoğ, 2007: 39-54).

Ahıska (Meskheti) ile birlikte Ardahan, Şavşat, Klarjet (Ardanuç), 10. yüzyılda Sacoğullarına bağlı olan Tiflis Emirliği kontrolüne geçmiştir. (Gümüş, 2007: 191). Ahıska ve çevresi, Selçukluların Kafkasya'ya gelişi ve Anadolu'ya yaptığı akınlar neticesinde, Selçuklu-Gürcü mücadelesine sahne olmuştur. 1018-1021 yılları arasında Çağrı Bey'in bölgeye düzenlemiş olduğu keşif seferleri ile ilk Gürcü-Selçuklu teması sağlanmıştır. Selçukluların Bizanslıları 1048'de Hasankale civarında yenmesi, 1064'te Ani'nin Sultan Alparslan tarafından fethedilmesi, 1068'de Tiflis'in ele geçirilmesi ile birlikte Kars, Ahılkelek ve Ahıska'da Selçuklu hâkimiyeti başlamıştır. Sultan Melikşah zamanında (1072-1092) bölgeye yoğun bir Türkmen nüfusunun yerleştirilmesiyle, Kafkasya ve Anadolu'nun aynı süreçte İslamlaşma ve Türkleşme sürecini de hazırlamıştır (Gümüş, 2002: 713). Selçuklular zamanında, Ahıska ve çevresi, Anadolu'ya yapılan seferlerde üs olarak kullanılmıştır (Erol-Güveloğlu vd., 2020: 176). Ancak Gürcü-Selçuklu mücadele alanına dönüşen bölge, 1110'da Kartli Kralı IV. Davit (1089-1125) tarafından ele geçirilmiştir. Selçuklu-Gürcüler arasında yaşanan 1122 Didgori Savaşı sonucunda, Selçuklular yenilgi almış ve bölgedeki ilerleyişi de gerilemeye başlamıştır (Büyükcınar, 2017: 33). 1226'da Harzemşahlar, 1267-68'de Moğollar bölgeyi ele geçirmiş, daha sonrasında İlhanlı (1268), Karakoyunlu (1440) ve Akkoyunlu (1474-78) gibi devletler tarafından yarı bağımlı "Atabeg" ünvanlı yerel beylerce idare edilmiştir (İsen, 1998: 526-527).

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

Ahıska, Ardahan ve Artvin kesimlerinin idarecisi olan ve İlhanlılara bağlı olan Atabekler, 1268 yılları arasında bölgenin yönetimini elinde tutulmuşlardır. Yöre, Fatih Sultan Mehmet döneminden III. Murad dönemine kadar Osmanlılar tarafından kısım kısım fethedilmiştir. 1500-1502 yıllarda Osmanlılarla siyasi ilişkiler kuran Ahıska Atabegleri, Yavuz Sultan Selim'in Safevilere düzenlediği Çaldıran Savaşı seferi (1514) sırasında Osmanlı ordusuna dolaylı destekler sağlamıştır. Ahıska ile birlikte tüm güney Kafkasya Lala Mustafa Paşa komutasındaki Çıldır Savaşı (1578) sonrasında Osmanlı idaresine geçmiştir. Bir süre Safevilerin eline geçen Ahıska'da tekrar Osmanlıların hâkimiyeti görülür. Osmanlıların Safevi Hanedanı'nın vasal devleti olan Guria Prensiği'nden aldığı Ahıska, Osmanlıların tayin ettiği beylerbeyi ve valiler tarafından idare edilmiştir. 1579'da kurulan Ahıska Eyaleti'ne Osmanlılar, ilk beylerbeyi olarak eski Gürcü prensi Manuçer'i (İslamı kabul etmesinden sonra Mustafa ismini aldı) atamışlardır. Bu süreçte Osmanlı İmp. Gürcistan'daki İmereti Krallığı, Meğrel ve Guria beylikleri ile birlikte, Kafkasya siyasetini de Ahıska Atabeyleri ile aracılığı ile yürütmüştür (Kırzioğlu, 1998: 43, 44, 294-96; Gümüş, 929).

1578 sonrasında savaşlarda, tahrip olan ve Çıldır Eyaleti'nin merkezi konumunda 1595'te Osmanlı tahrir kayıtlarına "Rabat-i Kala-i Ahışha" (ربات قلعة اخسخه) olarak kayıt edilen Ahıska Livası, Çıldır Eyaleti'nin sekiz livasından (sancak) biri olmuştur. Osmanlılar yurtluk-ocaklık sisteminin uygulandığı Ahıska'da, toprakları Sancak Beyi Sefer Bey, Livane Sancak Beyi Mehmet Bey ve Şavşat Sancak Beyi Ahmet Bey gibi bölgenin yerel yöneticilerine bırakmıştır (Kırzioğlu, 1998). Bunlar arasından Cakeli sülalesinden III. Beka Cakeli (1564-1635), 1582'de İstanbul'a giderek Müslüman olur, sonrasında Sefer Paşa adını alır ve 1625-1635 yıllarında beylerbeyliğini yürütür. Sefer Paşa ve Hacı Ahmet Paşa zamanında, halkın büyük çoğunluğu İslam dinini kabul etmiştir. Osmanlıların hâkim olduğu bölgede, yerel yöneticiler tarafından cami, medrese, han ve hamam imar edilmiştir (Gümüş; Ferrari Kançal, 2019: 21-25). Bölgede, ilk inşası 9. yüzyıla uzanan Rabat Kalesi, 16. yüzyılda Osmanlıların bölgeyi fethi ile asıl kimliğini kazanmıştır. 17. yüzyıl ünlü seyyahlarından Evliya Çelebi; Rabat Kalesi'ni; "Taş bir kale, kale içinde 1100 kadar toprak ev, pek çok cami, hamam, medrese ve han" şeklinde tasvir eder. 17. yüzyıl yarısından günümüze kadar kalenin, mimari açıdan önemli değişimler geçirdiği bilinmektedir ((Natsvlişvili, 2019: 231-267).



Fotoğraf 1: Ahalsikhe (Rabat) Kalesi, 1854 (Hoştariyas, 2019)



Fotoğraf 2: Rabat Kalesi, (Aytekin, 2014)

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Çıldır Eyaleti'nin (Ahıska) Ruslar tarafından ele geçirilmesi sonucu Müslüman halk Osmanlı topraklarına göç ettirilmiştir (Günay, 2012: 121-142). İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru 14 Kasım 1944'de Müslüman halkın tamamı Stalin yönetimi tarafından ani bir kararla Orta Asya'nın çeşitli ülkelerine (Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan), yaklaşık 19.818'e yakın aile ve 115.000, kişi sürgün edilmiştir. Bölgedeki Müslüman nüfus azaltılır, boşalan nüfusun yerine ise, Ruslar tarafından Katolik Ermeniler yerleştirilmiştir. 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması ile Ahıska, Gürcistan Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bırakılmış ve Tiflis'e bağlanmıştır. Sürgün ardından yarım asır geçmesine rağmen ata toprağından koparılan Ahıskalıların vatan hasretleri devam etmektedir (Bekadze, 2014: 1 ; Miminov, 1999: 103-122; Sarı, 2015: 153-179; Gümüş, 2019: 15-30; Gümüş, 1999: 326-335; Şengelia, 1998: 12-17).

Bu makalede Gürcistan'ın Ahıska bölgesinde Osmanlı dönemi ve sonrası inşa edilen ve günümüze özgün dokusu ile ulaşan (18. yüzyıl yarısı-20. yüzyılın ilk çeyreği) birkaç cami örneği ile sınır komşusu Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde belli başlı camilerin sanat tarihi disiplini çerçevesinde, sanatsal ve kültürel etkileşim bağlamında karşılaştırmalı ve genel bir tanıtımı yapılacaktır. Makalede, Ahıska bölgenin karakteristik cami tipolojisini yansıtan birkaç cami üzerinden gidilerek, komşu coğrafya Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki belli başlı camilerle olan benzerlikleri ortaya konulacaktır.

Ahıska Bölgesi'nin Cami Mimarisine Genel Bir Bakış

Gürcistan'ın tarihsel bölgesi Ahıska, 16. yüzyıl sonlarından 1828-29 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Çoğunluğu Osmanlı döneminde İslam dinini kabul eden Müslüman halk, bu dine uygun plan ve mimari şemalarda birçok cami inşa etmiş/ettirmiştir. Ahıska'da, Osmanlı döneminde biçimlenen cami mimarisi, Osmanlı-Rus savaşı sonrasında da geleneğe bağlı olarak kesintisiz biçimde Müslüman halk tarafından uygulanmaya devam edilmiştir. Söz konusu taşınmaz kültür varlıkları içerisinde bölgede önemli bir potansiyele sahip camilere, Gürcistan'ın Samsthe-Cavaheti Bölgesi'ne bağlı Ahıska-Akhaltskhe; Adigön-Adigeni, Borcom-Borcom, Aspindza ilçeleri ile sayısı 250'ye ulaşan kırsal köy yerleşimlerinde rastlamak mümkündür. 1944 yılında Stalin tarafından bir gecede alınan kararla, Sovyet yönetimi tarafından Orta Asya'nın çeşitli ülkelerine göç ettirilen Müslüman nüfusun

bölgedeki etkisi ve Türkiye ile olan kültürel bağları koparılmaya çalışılmıştır. Bu siyasi koşullara bağlı olarak, gerek S.S.C.B zamanında asıl amaçları dışında kullanımlar gerekse göç sonrasında dış etkenler sebebiyle tahrip olan Ahıska camileri, özgün plan şeması ve mimari dokularını kısmen de olsa koruyarak günümüze ulaşabilmişlerdir. Bölgedeki mevcut camiler; plan şeması, mimari, süsleme ve malzeme-teknik özellikleri açısından, sanat tarihi bilimine önemli veriler sağlamaktadır (Aytekin, 2017; Aytekin, 2005a: S.1297–1304; Aytekin, 2015b: 138-145; Aytekin, 2018: 375-390).

Ahıska yöresindeki cami mimarisini ana hatları ile tanımlamak gerekirse; eğimli veya düz bir arazi üzerinde kurulan camiler, genellikle kible duvarı eksenine dik gelişen dikdörtgen plan şemasında, içten ahşap destekli ve ahşap tavanlı, dıştan kâgîr cephe düzeninde üstte dört omuz kırma çatılı olarak inşa edilmişlerdir. Harim mekânı; tek, üç ya da dört yönden kuşatan ahşap mahfil katı düzenlemesi bölge camileri için karakteristik bir özelliktir. Camilerin Sovyet dönemi ve sonrasında amacı dışındaki kullanımlarından minber ve vaaz kürsüleri de olumsuz etkilenmiştir. Buna bağlı olarak söz konusu ahşap yapı elemanlarından günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilen örneğe tarafımızca rastlanmamıştır. Minarelerin önemli bir bölümü, İslam'ın sembolü olarak görüldüğünden Bolşevik yönetimi tarafından bilinçli olarak yıktırılmıştır. Yapıların harim giriş kapıları, yuvarlak veya sivri kemerli açıklar arasında tek veya çift kanatlı ahşap kapılar olarak tasarlanmıştır. Yapılarda, iki yanı seki ile sınırlandıran sivri kemerli yapı ölçeği ile uyumlu taçkapılar da görülmektedir. Mihraplar, ender birkaç örnek haricinde genellikle dikdörtgen prizmatik çerçeve kütesi içerisinde; yarım daire planlı niş ve bu nişi üstten sınırlayan sivri veya yuvarlak kemerli mukarnas/yalın kavsaralar ile düzenlenmiştir. Ayrıca, bölge camilerinde düz ahşap tavanların merkezine sembolik olarak yerleştirilen bağdadi teknikte ahşap kubbe kullanımı, bölge camileri için karakteristik bir uygulamadır.

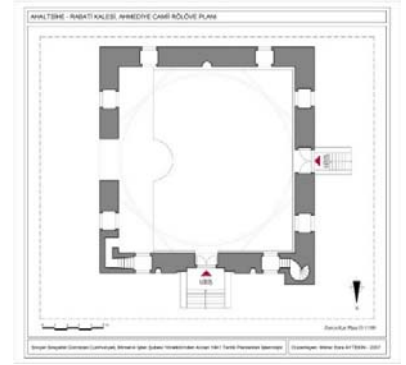
Yöre camilerinde günümüze sağlam ulaşabilen süsleme programını; ortaçağdan getirilen, komşu sanat çevreleri ile usta geliş-gidişi ile taşınan ve 19. yüzyıl Osmanlı barok sanatı taşra üslubunun sentezi şeklindeki motif ve kompozisyonlar belirlemektedir. Taş ve ağırlıklı olarak ahşap malzeme üzerine uygulanan süslemeleri; stilize bitkisel motif, geometrik desen, mukarnas ve kalem işi boyama şeklinde tezyinat oluşturmaktadır. Taşın yoğun olduğu bölgede, yapıların dış cephelerinde iç dolgu malzemesi moloz taş, dış kaplamalarında ise kesme taş kullanılmıştır. Ahşap işçilikli iç mimari elemanlarda ise mimariye uygun seçilen ahşap türleri, bölge ve çevresinde ağaçlık alanlardan getirilen/ sipariş edilen ahşap malzemeler tercih edilmiştir. Literatür ve kitabe bilgilerine göre yöre camileri Osmanlı yönetimine bağlı yerel paşa/beyler ile bölgedeki mahalli banilerin kontrolünde inşa ettirilmiştir. Camiler, çevreden gelen/getirilen taş ve ahşap yapı ustaları tarafından inşa edilmişlerdir.

Bu çalışmada, Ahıska ilçe ve köylerinde yer alan birkaç cami örneği; plan, mimari, süsleme ve malzeme-teknik özellikleri bakımından; coğrafi yakınlığı olan Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi camileri ile yakın benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, makalede her iki kültürel coğrafyanın sanatsal etkileşimini yansıtan, belli başlı yapı örnekleri sanat tarihi disiplini çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Ahıska'da, Osmanlı Dönemi ve Sonrasına Ait Birkaç Cami Örneği

Ahmediye Cami

Tarihi Ahıska Kalesi'nin kuzey sur duvarlarına yakın, kalenin merkezinde ve batı yönünde "L" şeklinde iki katlı medrese ile birlikte külliye olarak inşa edilmiştir. İnşa kitabesi bulunmayan yapının, Ahıska hanedanından Çıldır Valisi Ahmet Paşa (1748-1759/1760) zamanında, Ahıskalı ustalar tarafından inşa edildiği bilinmektedir (Özder, 1971: 91; Dundua ve Khartishvili, 2012: 44-45). Osmanlı dönemi eseri olan yapı, Rusların Ahıska'yı ele geçirdiği 1828 yılı sonrasında minaresi çatı hizasına kadar sökülerek çan kulesi ve doğu cephesine apsis bölümünün eklenmesi ile kiliseye dönüştürülmüştür. Rusların bölgeden çekilmesi sonrasında yapı, içerisinde az sayıda taş eserin sergilendiği müze olarak işlevlendirilmiştir. 2010-12 yılları arasında Gürcistan yönetiminde sürdürülen kapsamlı restorasyon projesinde, Türkiye ve Gürcistan'ın kültürel iş birliği çerçevesinde Ahmediye Cami ve medresesi de restore edilmiştir (Aytekin, 2017: 170). Mihrap haricinde, harim mekânında herhangi bir yapı elemanı mevcut değildir.



Fotoğraf 3: Ahmediye Cami, doğudan görünümü (Gümüş- Kañçal Ferreri, **Çizim 1:** Ahmediye Camii Planı (Aytekin, 2007)



Fotoğraf 4: Ahmediye Cami, genel görünümü, (Aytekin, 2014).

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

Düz bir arazide, kare planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Dış cepheler, pencere sayısı haricinde mimari özellikleri bakımından simetriktir. Son cemaat yeri olmayan yapıya, kuzey cephenin orta eksenindeki basık kemerli özgün kapıdan girilmektedir. Sivri kemerle kuşatılan kapı, iki kanatlıdır. Batı cephede, düz atkı kemerli özgün kapı yine harim mekânı ile irtibatlıdır.



Fotoğraf 5: Ahmediye Cami Cümle Kapısı, Restorasyon Sonrası, (Aytekin, 2014)

Kare planlı harim mekânı, 14.44 x 14.44 m iç ölçülerindedir. Kemerlerle destekli ve tromp geçişli olan kubbe, dıştan sekizgen bir kasnak üzerine oturtulmuştur.



Fotoğraf 6: Ahmediye Cami, harim mekânından görünümü (Ş. Doğan).



Fotoğraf 7: Ahmediye Cami, kubbe geçişleri (Ş. Doğan).



Fotoğraf 8: Mihrap, restorasyon sonrası, (Aytekin, 2014).

Kible duvarı ortasında konumlanan düzgün kesme taş malzemeli mihrap, harim girişi ile aynı eksendedir. Yapı ölçeği ile uyumlu olan dikdörtgen prizmatik çerçeveli mihrap, yarım daire planlı niş ve beş sıra mukarnas kavsaralıdır. Nişi, iki yandan silindirik gövdeli sütunceler sınırlandırmaktadır. Tertibatı farklı silme kuşakları ile kuşatılan mihrap çerçevesi, üstte sivri kemerli bir alınlık ile sonlanmaktadır. Kemer köşelikleri, birer stilize gülbezek ile kavsara uç kısmı âlem motifi ile sonlanan dilimli dekoratif kemer kuşatmaktadır. İç mekân, beden duvarları ve kubbe kasnağına altlı-üstlü düzende açılan toplamda 16 adet pencere ile aydınlatılmıştır. Alt pencereler düz, üsttekiler ise yuvarlak kemerlidir.

Kuzey cephede cümle kapısı ve mihrapta plastik etkiye sahip birkaç süsleme ayrıntısı haricinde yapıda yalın bir süsleme hâkimdir. Dış duvarlar kesme taş malzeme ile kaplı iken, iç mekânda zemin döşemesi beton olup, kubbe ve geçiş öğelerinin içlerinde ise dolgu tuğlalar kullanılmıştır. Kubbe, çan kulesi ve apsis kubbesindeki kurşun kaplamalar, yakın tarihteki restorasyonda altın sarısına boyanmış, giriş merdivenleri ve pencere şebekeleri ise yenilenmiştir.

Özgün dokusunu önemli ölçüde koruyarak günümüze ulaşan yapı, Osmanlı'nın erken döneminde sıkça karşılaşılan ve geç dönemlerinde de uygulanan "kare planlı ve tek kubbeli cami" tipolojisini taşra ölçeğinde yansıtmaktadır. Yapı, süsleme özellikleri ile 18. yüzyıl Osmanlı barok sanatı ve taşra üslubunun bir sentezi olarak yorumlanabilir.

Vale Köyü Cami

Yapı, Ahıska'ya bağlı Vale Köyündedir. İlk inşa tarihi ve banisi hakkında bir bilgi yoktur. Arşiv kayıtlarında, Ahıska'ya bağlı Vale Köyünde Şemsiye Hatun tarafından yaptırılmış bir cami ile ilgili bilgiler mevcuttur. Söz konusu arşivde camiye ilk hatip atamasının 1744 (Kadı Osman'ın arzıyla Süleyman bin Hamza'ya) ile 1827 (Doruk Hasan bin Hasan) yıllarında gerçekleştirildiğine dair bilgi mevcuttur. Arşiv kaydında bahsi geçen yapı olmaması durumunda Vale Köyünde başka bir caminin varlığını da düşünmek gerekmektedir. Mahfil korkuluğundaki kitabede "Lazistan Sancağı Kaza-i Arhavili Uzun Hasan oğlu Musa Biraderi ve Ali Usta sene 1312/1899 ibaresi geçmektedir. Arşiv

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

kaydına bağlı olarak mevcut kitabedeki 1899 yılının yapının inşasının bitiş yılı olduğu değerlendirilmektedir (Gümüş-Kançal, 2019: 446). Yapının, minber ve kürsü yoktur.

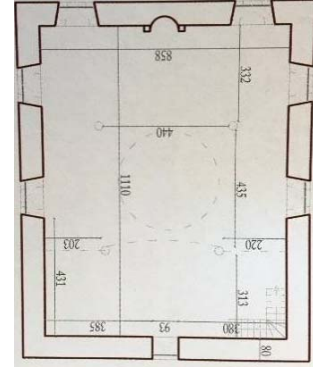
Kible duvarı eksenine dik gelişen dikdörtgen planlı yapı, 12.70 x 10.8 m. dış ölçülere sahiptir. Kuzey cephedeki harim girişi haricinde kalan üç cephede yuvarlak kemerli pencereler mevcuttur.



Fotoğraf 9: Vale Köyü Cami, kuzey cepheden görünüm, (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019)



Fotoğraf 10: Vale Köyü Cami Mahfil Köşkü.



Çizim 2: Vale Köyü Cami Planı
(Gümüş-Kançal Ferrari, 2019)

Yapı dıştan, dört omuz kırma çatı ile örtülüdür. Harim mekânına, kuzey cephenin orta ekseninde dikdörtgen çerçevesi ve yuvarlak kemerli özgün kapı ile girilmektedir. Dikdörtgen planlı harim, 9,38 x 11,50 m. iç ölçülerindedir. Harim mekânını, mihrap ve kuzeyinde doğu-batı yönlü uzanan ahşap işçilikli ve müezzin köşklü mahfil bölümü oluşturmaktadır.

Kible duvarı ortasına yerleştirilen yarım daire planlı ve yalın kavsaralı mihrap nişi, harim giriş kapısı ile aynı eksendedir. Nişin üst köşeleri, dekoratif taş konsollara yer verilmiştir. Bu konsollar, mihrap etrafını aydınlatan mumluk olarak kullanılmıştır. İç mekân, on adet yuvarlak kemerli pencere ile aydınlatılmıştır. Düz ahşap tavan işçilikli harim örtüsü merkezinde bağdadi teknikte bir iç kubbe ile düzenlenmiştir. Tavan, ikisi mahfil kısmını taşıyan ikisi serbest düzende olmak üzere silindirik formda dört ahşap direk ile taşınmaktadır.

Yapıda yoğun olmamakla birlikte, cümle kapısı ve iç mekânda hareketlilik sağlayan süs unsurları mevcuttur. Taş malzemeli kapı, içbükey silme dizileri ile çerçevesidir. Mihrabın; niş duvarı kalem işi boyama çiçekli vazo betimi ile kavсарası ise simetrik basit geometrik formda çeşitli motiflerle bezelidir. Ahşap işçilikli mahfil ve tavan; barok üslupta ağırlıklı olarak stilize bitkisel motif ve kompozisyonlarla hareketlendirilmiştir. Ajur oymalı ahşap süslemeler, metal çivilerle sabitlenmiştir. Düz tavan çıtalama, kubbe ise bağdadi tekniktedir. Yapının moloz taş beden duvarları içten sıva ile kaplıdır.



Fotoğraf 11-12: Vale Cami, tavan ve bağdadi kubbe (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019).

Vale Köyü Cami, özgün dokusunu günümüzde de korumaktadır. Yapı, Türk ve İslam sanatındaki ahşap tavanlı ve ahşap destekli cami geleneğine bağlı kalınarak inşa edilmiştir. Malzeme kullanımının yansı sıra, taş ve ahşap süslemelerde, Osmanlı geç devir (19. yüzyıl sonu) Barok sanatı ile yörenin hâkim sanat üslubu anlayışının bir sentezi görülmektedir.

Kilde Köyü Cami

Yapı, Ahıska'ya bağlı Kilde Köyünde bulunmaktadır. Kitabe kaydı olmayan yapının ilk inşası hakkında net bir bilgi yoktur. Mihraptaki süsleme detayları dikkate alınarak Ahmediye Cami ve Zedubani Köyü Camisi ile benzeşen süsleme üslubu yönüyle Kilde Camisi'nin 18. yüzyıl Osmanlı geç döneminde ve tahminen aynı ustalarca inşa edildiği belirtilmektedir (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019: 394). Kuzey cepheye bitişik, mahfil bölümü ve son cemaat yeri günümüze ulaşamamıştır. Cami, kuzeyden güneye doğru alçalan eğimli bir arazi üzerinde kurulmuştur.



Fotoğraf 13: Kilde Cami Genel Görünümü (N. Bluashvili, 2015).

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

Yapı, 11.50 x 9, 40 m. dış ölçülerinde boyuna dikdörtgen planlı ve dışta muhdes kırma çatı ile örtülmüştür. Harim mekânına giriş, kuzey cephenin orta eksenine yerleştirilen basık kemerli ve ahşap iki kanatlı özgün kapıdan sağlanmaktadır. Harim mekânı, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır. Mihrap, iç mekânda günümüze sağlam ulaşabilen tek unsurdur. Kible duvarı ortasında konumlandırılan taş malzemeli mihrap, giriş kapısı ile aynı eksendedir. Dikdörtgen prizmatik çerçeveli mihrap, yarım daire planlı niş ve dokuz sıra mukarnas kavsaraya sahiptir. Alt nişin üst köşelerinde çeyrek formda birer dekoratif taş konsol mevcuttur.



Fotoğraf 14-15: Kilde Cami Mihrabı ve konsol bezeme detayı (Bluashvili, 2015).

Pencerelerden, alt seviyedekiler dikdörtgen üst kısımdakiler ise mazgal formdadır. Düz ahşap tavanlı olduğu düşünülen üst örtüden, yalnızca giriş ve hatılları günümüze ulaşabilmiştir. Kaplama tahtaları söküktür.

Yapıda, mihrap haricinde son derece yalın bir sanat anlayışı hâkimdir. Mihrap çerçevesi, düzeni farklı silme dizileri ile belirlenmiştir. Konsol gövdeleri, yivli satırlı oymalarla, üstlükleri dairesel rozet ve ikişer sıra zikzak desenleri ile bezenmiştir. Kavsara, üç kenarda dilimli form oluşturan birer sıra zikzak ve burmalı silme ile kuşatılmıştır. Kemer köşelikleri, içleri altı köşeli yıldız formu ve dışta ikişer sıra zikzak desenli madalyonlar ile süslenmiştir. Madalyonların alt seviyesinde ise, stilize birer servi ağacı motifi mevcuttur. Yapı, malzeme dokusunu koruyarak günümüze ulaşabilmiştir. Beden duvarı kaba yonu, pencere ve kapı elemanlarında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Örtü sistemi, taşıyıcılar ve pencere kepenkleri ise ahşap işçiliktedir. Pencereler dıştan, lokmalı demir korkuluklar ile korumaya alınmıştır.

Plan şeması ve cephe düzenini koruyarak günümüze ulaşabilen Kilde Camisi, ahşap tavanlı ve ahşap destekli cami geleneğini, Osmanlı geç devrinde taşra ölçeğinde yansıtan özgün yapı örneğidir. Asıl işlevi dışında (samanlık), olarak kullanılan Kilde Camisi'nin özgün dokusuna bağlı kalınarak restorasyonunun yapılması gerekmektedir.

Adigön Cami

Yapı, günümüzde Adigeni İlçesi'ne bağlı Adigön Köyünde yer almaktadır.

Yapı, harim giriş kapısında bulunan tek satırlık kitabesine göre, H.1303/ M. 1885-86 yıllarında inşa edildiği belirtilmektedir. Osmanlı arşiv kayıtlarında, yapının adından Adigön şeklinde bahsedilmektedir. Söz konusu kayıtlarda köydeki caminin 1767 ile 1818 yıllarına tarihlenmektedir. Bu imamet kayıtlarından hareketle, mevcut kitabenin 1885-86 yılında yeniden inşa veya onarım süreci geçirdiği, farklı belgeler ise yapının ilk inşasının 1767 yılına tarihlenebileceğine işaret etmektedir (Gümüş ve Kañçal, 2019: 72).



Fotoğraf 16- 17: Adigön Cami, farklı cephelerden görünümü (Gogolashvili).

Yapı, 13, 43 x 10,00 m. ölçüsünde kible duvarı eksenine dik gelişen dikdörtgen plandadır. Dış cepheleri yuvarlak kemerli alt seviye, çatı hizasına yakın üst seviye pencereler mazgal formda açıklıklar hareketlendirmektedir. Üst örtü yakın zamanda tümüyle yok olmuştur. Dolayısıyla, üst örtü sisteminin ahşap tavanlı mı yoksa kubbeli mi, olduğu hususunda net bir bilgi yoktur. Yapıda girişin verildiği kuzey cephede dikdörtgen çerçeveli taç kapı, dıştan sivri kuşatma kemerli ve içten basık yuvarlak kemerli açıklığa sahiptir. Taç kapı yanda, oturma sekileri ile sınırlandırılmıştır.



Fotoğraf 18-19: Adigön Cami, Taçkapı, taçkapı ve kitabesi (Gogolashvili).

Kible duvarı ortasına konumlandırılan taş mihrap, dikdörtgen prizmatik kütle içerisinde yarım daire planlı niş ve yaklaşık sekiz sıra mukarnas kavsara ile sonlanmaktadır. Mihrap çerçevesi, tertibatı farklı silme dizileri ile kuşatılmıştır.

Son derece sade bir süsleme anlayışının hâkim olduğu camide, taçkapı ve mihrapta birkaç süsleme detayı izlenmektedir. Taçkapıda, zikzak, yarım daire basit geometrik desen, yıldız rozetleri ve burma

Gürcistan-Ahıska (Akhalsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

şeritleri mevcuttur. Yapının mihrap, taçkapı ve dış cephenin belirli noktalarında düzgün kesme taş, ağırlıklı olarak da kaba yonu taş malzeme cinsinin kullanıldığı görülmektedir. Taş süslemelerde, oymakabartma ve çizikleme tekniği uygulanmıştır.

İlk inşası 18. yüzyıl sonlarına tarihlenen Adigön Camisi hem belgelerin ışığında hem mimari üslubundan hareketle bir Osmanlı dönemi eseri olarak kabul edilebilir. Yapının, aslına uygun olarak kapsamlı restorasyonu gerekmektedir. Mevcut haliyle, kağıt camiler grubunda inceleyebileceğimiz yapının, benzer plan ve mimari uygulamalarına, yakın coğrafyada Türkiye'nin Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi dini mimarisinde rastlamak mümkündür.

Niala Köyü Cami

Yapı, Aspinza İlçesi'ne bağlı Niala Köyünde yer almaktadır. Cami, kuzey yönde giriş kapısındaki kitabeye göre H.1308 / M. 1891 yılında inşa edilmiştir. Banisi ve ustası hakkında bilgi yoktur. Hafif eğimli arazide kurulan yapı, 9,30 x 12, 20 m dış ölçülerinde dikdörtgen planlı ve kırma çatılı olarak inşa edilmiştir. Dış cepheler, giriş yönü hariç üç cephede simetrik formda tekrar edilen ikişerden toplamda altı adet yuvarlak kemerli pencere açıklıklarına sahiptir. Yapıya, kuzey cephenin orta ekseninde dıştan sivri kuşatma kemerli içten ise yuvarlak kemerli ve iki yanında sekisi olan özgün kapı ile girilmektedir.



Fotoğraf 20-21: Niala Cami, genel görünümü ve garim mekanı Erişim: <http://wikimapia.org/38215416/ka/ნიალა>, Erişim Tarihi: 02.06. 2022 ; Erişim: <http://wikimapia.org/38215416/ka/ნიალა>, Erişim Tarihi: 02.06. 2022 .

Harim mekânı, kible duvarı yönüne dik ekseninde gelişen derinlemesine dikdörtgen planlıdır. “U” biçiminde yapıyı içten kuşatan ahşap mahfil, günümüze ulaşmamıştır. Kible duvarı ortasında, kapı ile aynı aksta konumlandırılan taş malzemeli mihrap, dikdörtgen prizmatik çerçeve içerisinde yarım daire niş ve sivri kemerli kavsaraya sahiptir. Kavsara eteği hizasında, asimetrik formda mumluk olarak kullanılan birer taş konsol mevcuttur.



Fotoğraf 22-23: Niala Cami Mihrabı ve Konsol Süsleme Detayı (Gümüş ve Kañçal Ferrari, 2019).

Kirişlemeli ahşap tavan, kible duvarı ekseninde aynı hizada yerleştirilen bağımsız on ahşap direk ile taşınmaktadır. Yapı, mevcut halinde, cümle kapısı ve mihrapta yer alan geometrik ve stilize bitkisel süsleme kompozisyonları haricinde son derece yalındır. Üst örtüde, ahşap elemanlar çakma tekniği ile birleştirilmiştir. Yapıda ağırlıklı olarak kabayonu, cümle kapısı ve mihrapta ise kesme taş malzeme kullanılmıştır. Taş duvarlar, içten sıva ile kaplıdır. Mihrap, doku ile uyuşmayan mavi ve kahverengi renk tonlarına boyanmıştır.

Niala Köyü Cami, ahşap tavanlı ve ahşap destekli cami tipolojisinde inşa edilmiştir. Yerel ustalarca inşa edildiği tahmin edilen yapı; plan kurgusu, mimari, malzeme özellikleri ve süsleme detayları yönüyle Osmanlı dönemi yapı geleneğini taşra üslubunda yansıtmaktadır. Asıl işlevinin dışında kullanılan yapının, kapsamlı restorasyonu gerekmektedir.

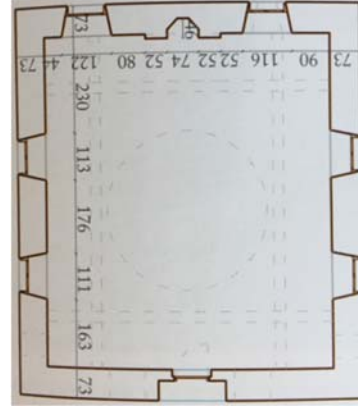
Orgora Köyü Cami

Aspinza'ya bağlı Orgora Köyü'nde yer almaktadır. Yapının 18-19. yüzyıl aralığında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Anderson, Rees, Clearly, Krsmanovic ve Tskvitindze, 2014: 20). Son cemaat yeri, minber ve kürsü gibi elemanlar yoktur. Kible duvarı eksenine dik gelişen yapı, 6,87 x 8,14 m. iç ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Düz bir arazi üzerine kurulan cami, dışarıdan bir bütün bakıldığında iki katlı cephe düzeni yansıtmaktadır. Yapı, dıştan dört omuz kırma çatı ile örülmüştür.

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi



Fotoğraf 24: Orgora Cami genel görünümü (Kakhiani, vd., 2013)



Çizimi: 3 Orgora Cami planı (Gümüş ve Kañçal Ferrari, 2019).



Fotoğraf 25-26: Orgora Cami, cümle kapısı ve harim mekanı (Kakhiani, vd., 2013; (Gümüş-Kañçal Ferrari, 2019).

Harim mekânına giriş, kuzey cephenin orta aksında sivri kemerli dikdörtgen formu bir kapıdan sağlanmaktadır. Kapının her iki yanında taş işçilikli birer oturma sekisi mevcuttur. Özgünde harim mekânında ahşap işçilikli mahfil bölümü mevcuttur. Fakat bu mahfil yakın zamanda kaldırılmıştır. Kible duvarı ortasında yer alan taş işçilikli özgün mihrap, giriş kapısı ile aynı eksendedir. Dikdörtgen çerçeve içerisinde, beşgen planlı niş ve mukarnas kavsaradan ibarettir. Kavsara eteği hizasında, mumluk şeklinde işleve sahip çeyrek formda birer taş konsol mevcuttur. İç mekân; doğu, güney ve batı yönde ikişer lokma demir parmaklıklı alt seviye pencere ile batı ve doğu cephede birer mazgal üst seviye pencere ile aydınlatılmaktadır. Yapının harim kısmı, merkezinde bağdadi kubbenin olduğu düz ahşap tavan ile örtülmüştür.

Orgora Cami, dış cephe açısından oldukça sade iken, harim mekânında bir bölümü günümüze sağlam şekilde ulaşabilen özgün kalem işi boyama süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Niş, duvarında çiçekli vazoda kompozisyonu mevcuttur. Sıvalı duvarlarda, zülfikar kılıcı, natüralist bitki dalları arasında çiçekler, sancak, servi ağacı şeklinde kalem işi bezemeler yer tutmaktadır. Bağdadi kubbe yüzeyi, etek kısmında nöbetleşe olarak; ibrik motifleri İslam'ın dört halifesi ve ehl-i beyt'in adlarını içeren çiçek çelenkleri ile kompoze edilmiştir. Kubbe merkezi, dairesel forma dönüşen yaprak çelenkleri, girlanlar ve ayyıldız motifleri ile süslenmiştir.



Fotoğraf 27-28: Orgora Cami mihrabı ve duvar süsleme detayı (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019).

İlk inşa tarihi net olarak bilinmeyen Orgora Camisi'nin plan, mimari ve süsleme üslubu kritiğinden yola çıkılarak 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında bölgedeki yerel ustalarca inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Yapı, ağırlıklı olarak kalem işi boyama süslemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Yapıdaki kalem işi tezyinatı, Osmanlı barok sanatı döneminde başkent ve taşralarında da görmek mümkündür. İç mimari aksamları harap durumda olan yapının, kapsamlı restorasyonu gerekmektedir.

Bolacur Köyü Cami

Adigeni İlçesi'ne bağlı Bolacur Köyünde yer alan Bolacur Cami, 13.11 x m. 14. 70 dış ölçülerinde kible duvarı eksenine dik gelişen dikdörtgen planda, kağır duvarlı, ahşap hatıllı ve ahşap destekli düzende, dört omuz kırma çatılı olarak inşa edilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısı-20. yüzyıl başına tarihlendirilen yapının banisi ve ustası hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019: 100). Kağır dış cepheler, simetrik düzende birbirini tekrar eden yuvarlak kemerli alt ve üst seviye pencereler ile belirlenmiştir. Üst seviye pencereler boyut olarak alt pencerelere oranla küçüktür. Yapıya giriş, kuzey cephe ekseninde dikdörtgen formlu ve düz atkı kemer içerisinde, çift ahşap kanatlı özgün bir kapı ile sağlanmaktadır. Harim mekânı, yakın zamanda doku ile uyuşmayan eklentiler sonucu birtakım değişikliklere maruz kalmıştır. Kible duvarı ortasına yerleştirilen dikdörtgen çerçeveli mihrap yarım silindirik niş ve üstten yarım kubbe kavsaradan ibarettir. Özgünde ahşap işçilikli olduğu düşünülen kadınlar mahfili, yakın zamanda yenilenmiştir. Harimin üzeri düz ahşap tavan ve bu tavanın ortasına yerleştirilen bağdadi kubbe ile örtülmüştür. Kubbe, çatı ile tavan arasına gizlenmiş olup dışa yansıtılmamıştır. Üst örtü, dört serbest ahşap direk ile taşınmaktadır.

Bolacur Cami, ahşap oyma işlemlerin aynı sıra ağırlıklı olarak sıvalı duvarlara farklı kompozisyonda işlenen kalem işi boyama; sembolik, nesnel ve dini içerikli süslemeler ile ön plana çıkmaktadır. Ahşap bezemeler harim giriş kapısı, taşıyıcı direkler ve çıtalı tavan göbeklerinde görülmektedir. Tavanı destekleyen direkleri; yarım daire formlu basit geometrik desenler, yuvarlak ve yivli satırlı silme dizileri, nöbetleşe düzende palmet dizileri ve bu palmetler dizileri arasından sarkan

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

girlandlar hareketlendirmektedir. Kalem işi boyamalar, belki de yapıyı en etkili kılan süsleme örneğidir. Doğal kökboyalı nesneli süslemeler arasında; perde, saat, bıçak ile kesilen karpuz, sancak, zülfıkar, bitkisel süslemelerde; çiçek demetleri, kıvrık dallar, servi ağacı ve geometrik desenli yıldız kompozisyonları izlenmektedir.

Ahşap süslemeler, örtü düzenlemesinde görülmektedir. Mahfil altında dairesel formlu tavan göbeğinde; merkezde gülbezek motifini dolanan üç şeritli geometrik örgü ve iki sıra buğday başağı motifini dolanmaktadır. Kare ve dikdörtgen kasetlere alınan ajurlu ahşap işlemleri; hasır örgü, bakışumlu yaprak ve aralarında gülbezeler mevcuttur.

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başlarına tarihlenen yapı, Osmanlı dönemi cami mimarisi geleneği çerçevesinde inşa edilmiştir. Yapı, Osmanlı geç devir barok sanat üslubunda ele alınan kalem işi boyama süslemeler ile dikkat çekmektedir. Hem Sovyet döneminde asıl işlevi dışındaki kullanımının yanı sıra yakın zamandaki eklentiler sonucu ahşap aksamlarının bir bölümünü (mahfil, çatı) kaybetmiştir.



Fotoğraf 29: Bolacur Cami kuzey cepheden Görünümü (Gümüş-Nicole Kañçal Ferrari, 2019).



Fotoğraf 30: Bolacur Cami, bağdadi kubbesi (Gümüş-Kañçal Ferrari, 2019).



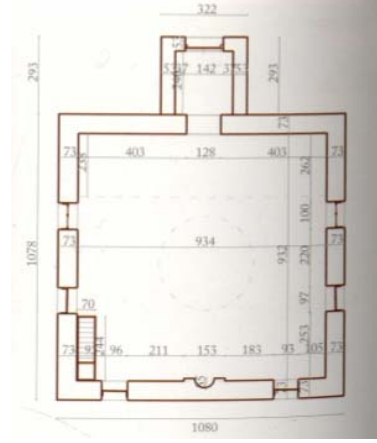
Fotoğraf 31-32: Bolacur Cami, duvar süsleme detayları (Gümüş-Nicole Kañçal Ferrari, 2019).

Harcam Köyü Cami

Adigeni bölgesinde yer alan yapının son Osmanlı Meclisi'nde milletvekilliği yapan Osman Server Atabek'in babası Feyzullah Bey'in hanımı Ziyet Hanım tarafından, 1886 yılı öncesinde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Gümüş-Kañçal Ferrari, 2019: 174). Yapı, 10.78 x 10.80 m. dış ölçülerinde kare planlı olarak inşa edilmiştir.

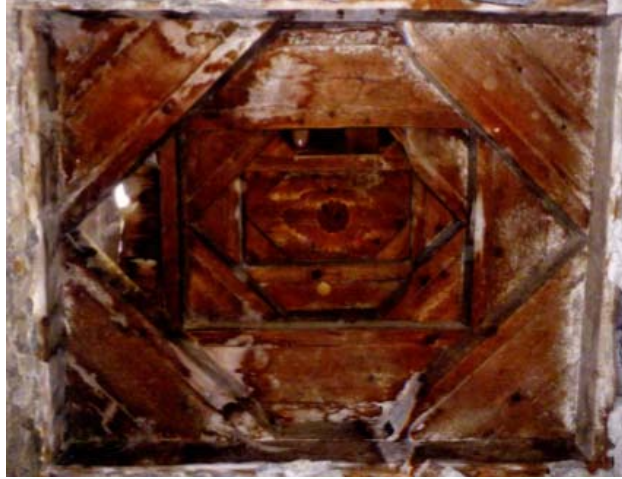


Fotoğraf 33: Harcam Cami, Genel Görünümü



Çizim: 4 Harcam Cami planı (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019).

Yapıda, kuzey giriş cephesi dışındaki cepheler gotik üslupta sivri kemerli ikişer pencereler ile hareketlendirilmiştir. Yapının üzeri dıştan dört omuz kırma çatı ortasında metal sacla kaplı soğanvari bir kubbe ile örtülmüştür. Kuzey cephede, harime girişi sağlayan giriş kare planlı giriş holünün üzeri kırılmalı tavan ile örtülmüştür.



Fotoğraf 34: Harcam Cami, giriş holü tavanı (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019).



Fotoğraf 35: Harcam Cami, harim mekânı ve tavanı (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019).

Kible duvarı ortasına konumlandırılan taş mihrap, yarım daire planlı ve yalın kavsaralıdır. Harimin üzeri merkezinde bağdadi kubbenin olduğu düz ahşap tavan ile örtülmüştür. Yapının süsleme programını; kalem işi ve ahşap oymalı süslemeler oluşturmaktadır. Ahşap üst örtüde, bağdadi kubbe yüzünde kalem işi boyama girlandlar, püsküller, Ayyıldız motifleri ve kubbe köşeliklerinde stilize bitkisel kompozisyonlar görülmektedir. Dikdörtgen tavan göbeklerinde, madalyona dönüşen stilize bitkisel motifler mevcuttur. Dış cephede düzgün kesme taş kullanılırken, iç beden duvarları sıva ile kaplanmıştır. Ahşap, iç mimaride örtü düzenlemesinde tercih edilmiştir. Oyma-kabartma tekniğindeki ahşap süslemeler, ajur yapıştırma (çakma) tekniği ile belirlenen noktalara metal çivilerle sabitlenmiştir.



Fotoğraf 36: Harcam Cami, tavan süsleme detayı (Gümüş-Nicole Kançal Ferrari, 2019).

Harcam Camisi, özgün plan şemasını büyük oranda koruyarak günümüze ulaşabilmiştir. Bölgedeki yerel atabek ailelerinden yönetici sınıfın eseri olduğu kabul edilen yapı, kırlangıç tavan uygulaması, gotik üslupta sivri kemerli pencereleri ve soğanvari kubbe uygulaması ile dikkat çekmektedir. İç mimari unsurlarından, kürsü ve minberinin günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Kubbedeki kalem işi bezemeler, 19. yüzyıl Osmanlı barok sanatı üslubundadır. Caminin, kapsamlı restorasyonu gerekmektedir.

Persa Köyü Cami

Ahıska İlçesine bağlı Persa Köyünde bulunan yapı, tamir esasl olduğu düşünölen kitabesine göre mevcut caminin H. 1327 / M. 1909 yılına tarihlendiği belirtilmektedir (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019: 414). Yapı, günümüzde kapsamlı restorasyonu gerektiğinden, ibadete kapalıdır.



Fotoğraf 37: Persa Cami, genel görünümü (Şen, 2017).

Yapı, eğimli bir arazi üzerinde 10.10 x 9. 30 m. dış ölçülerinde kible duvarı eksenine dik gelişen dikdörtgen planda, kesme taş malzeme ile dört omuz kırma çatılı olarak inşa edilmiştir. Kağır dış cephelerde, güney ve batıda ikişer yuvarlak kemerli dikdörtgen pencere, doğu ve güneyde ikişer küçük boyutlu üst seviye pencereler mevcuttur. Yapıda giriş, kuzeydoğu köşesinde yuvarlak kemerli ve çift ahşap kanatlı özgün bir kapı açıklığı ile girilmektedir. Harim mekânını, ahşap mahfil ve taş işçilikli mihrap oluşturmaktadır. Harimin kuzeyinde, doğu-batı yönünde köşklü kadınlar mahfili mevcuttur. Mahfile, kuzeybatı köşeye sabitlenen korkuluklu ahşap merdiven ile çıkmaktadır. Harim katında, silindirik ahşap direk ile taşınan mahfil, eksende diğerlerine oranla biraz daha derin yarım daire formda çıkma yapmaktadır. Kible duvarı ortasında konumlandırılan mihrap, harim giriş kapısı ile aynı eksendedir. Dikdörtgen prizmatik çerçeve kütesinde, yarım daire planlı niş ve üstten yarım kubbe kavsaraya sahiptir. Harimin üzeri, kirişlemeli düz ahşap tavan ve bu tavan merkezine yerleştirilen bağdadi tekniğe ahşap kubbe ile örtölmüştür.

Persa Köyü Cami, ahşap ve kalem işi boyama süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Yapıda, kalem işi boyama süslemelerin bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Mihrabın, kavsara yüzünde püsköl dizisi, kubbede simetrik düzende tekrar edilen gırlanlar, çiçek çelenkleri içerisinde müsenna yazı istifinde İslam'ın dört halifesi ve ehl-i beytin adları, sembolik ayyıldız ve stilize bitki kompozisyonları mevcuttur. Ahşap işçilikli bitkisel süslemeler, mahfilin harime bakan cephesi ve tavan kirişlerinde görölmektedir.



Fotoğraf 38: Persa Cami, bağdadi kubbe ve süsleme ayrıntıları (Şen, 2017).

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

Persa Köyü, kitabesinden hareketle mevcut hâliyle Osmanlı dönemi sonrasında, yöre ve çevresinde sıkça karşılaşılan kağır duvarlı ve ahşap hatıllı Osmanlı cami geleneğinde inşa edilmiştir. Camide, ahşap ve kalem işi süslemeler, 19. 20. yüzyıl Osmanlı dönemi Barok sanatı üslubunu taşra ölçeğinde yansıtmaktadır. Mahfil, mihrap, örtü düzenlemesi, özgün dokusunu halen korumaktadır.

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Tarihlendirme

İnceleme kapsamında karşılaştırmada kullanılan Ahıska camileri; Ahmediye Camisi (18. yüzyıl) dışında kalan örneklerin bütününe yakını mevcut kitabelerinden hareketle, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlenmektedir. Yapı örnekleri arasında Ahmediye Cami, Osmanlı dönemi eseridir. Mevcut camiler, kitabe verilerine göre tarihlendirilmiştir. İncelenen yapı örneklerinin büyük bir bölümü Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi sonrasındaki süreçlerde Osmanlı cami mimarisi geleneğinde inşa edilmiştir.

Plan, Mimari Özellikleri Açısından

Örnekleri sunulan Ahıska camilerinde, yaygın olarak kible duvarı eksenine dik gelişen dikdörtgen plan şeması uygulanmıştır. Tanıtımı yapılan 9 camiden; 2'si kare (Ahmediye Cami ve Harcam Cami) geriye kalan 8 cami örneği ise kible duvarı eksenine dik gelişen dikdörtgen planlıdır. Kare planlı ve tek kubbeli Ahmediye Camisi, Osmanlı döneminin kare planlı ve tek kubbeli plan şemasını taşra ölçeğinde yansıtmaktadır (Aytekin, 2017: 174). Söz konusu cami plan şeması, Osmanlı döneminin erken (Acun, 1999: 137-144) ve klasik dönemi dışında, taşra yapılarında da benzer şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır. Konu kapsamında, Doğu Karadeniz Bölgesi illerinde; Rize İslam Paşa Kurşunlu Cami (1571), Gümüşhane Küçük Cami ve Ardahan Göle Gümüşparmak Cami (15. Yüzyıl) kare planlı ve tek kubbeli şemanın uygulandığı erken tarihli örneklerdir.

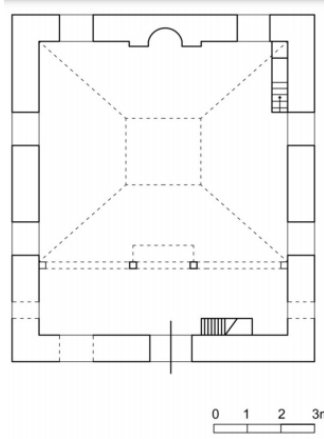


Fotoğraf 39: Rize/ İslampaşa Kurşunlu Cami, (Erişim: <https://rize.ktb.gov.tr/>).

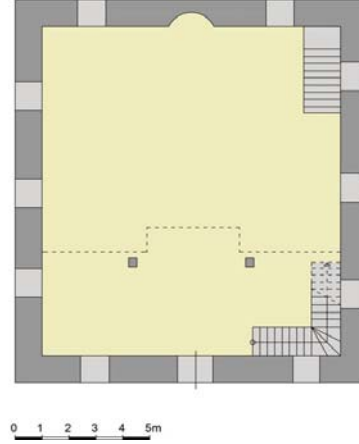


Fotoğraf 40: 1571 Ardahan-Göle Dedeşen Köyü Cami (Y. Mete Gürer).

İncelenen yapılarda yaygın tercih edilen kible duvarı eksenine dik gelişen dikdörtgen plan şeması; komşu sanat çevresi olarak Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu camilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu planda inşa edilen yapılara; Artvin Dikyamaç Cami, Gümüşhane Özbeyli Cami ve Bayburt Dağçatı Camileri gibi birkaç yapı örnek gösterilebilir.



Çizim 5: Bayburt/ Dağçatı Cami (Özkan, 2013)



Çizim 6: Ordu/Hamidiye Hükümet Cami Planı (K. K. Env.)

İncelen camilerde, İslam'ın erken dönemlerinden süregelen mihrap-kapı arasındaki eksen ilişkisine uyulmuştur. Dış cepheler sivri, yuvarlak ve kaş kemer formları ile vurgulanmış ve yapıların üzeri dıştan dört omuz kırma çatılarla örtülmüştür. İç mekânda, kadınlar mahfili ve ahşap üst örtü elemanlarında tahribat ve çökmeler görülmektedir. Yapılarda, iç mekân ahşap destekli ve ahşap tavanlıdır. Yöre, aynı zamanda Türk ve İslam sanatı repertuarında köklü bir gelişim çizgisi kateden “ahşap direkli ve ahşap destekli cami” tipolojisini güney Kafkasya coğrafyası ekseninde sürdürmektedir. İlk olarak Gazneli döneminde Arus’ul Felek Camisi (1026) ile başlayan ahşap direkli ve kirişlemeli yapı geleneği; sonrasında Karahanlı, Anadolu’da Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı’nın geç dönemlerine kadar kesintisiz sürdürülmüş ve zengin örnekleri ile karşımıza çıkmaktadır (Kuran,1972, 179-186: Ayverdi, 1966, 179; Öney, 1989: 11-12).



Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

Fotoğraf 41: Ankara Arslanhane Cami, Harim mekânından görünüm (Y. Şipka).

Ormanlık alanın yoğun olmasına rağmen, Ahıska camilerinde olduğu gibi Doğu Karadeniz Bölgesi'nde çok sayıda çok sayıda kağır duvarlı ve ahşap hatıllı cami örnekleri ile de karşılaşmak mümkündür. Bu gelenek, 18 ve 19. yüzyıl Osmanlı döneminde başkent dışındaki taşralara da yayılmıştır. Konu kapsamında, karşılaştırmaya alınan Doğu Karadeniz coğrafyasında söz konusu ahşap hatıllı kağır duvarlı belli başlı yapılara; Artvin İli'nde; Artvin/Ardanuç Geçitli Köyü Cami, Ardanuç İskender Paşa Cami, Arhavi Dikyamaç Köyü Cami (1894), Artvin Orta Hopa Cami, Artvin Esendal Cami (1818), Borçka Maral (İremi) Köyü Cami Borçka Düzköy Cami, Ortancalar Cami, Oruçlu Cami, Sugören Cami, Muratlı Cami, Kocabey Cami, Şavşat Cevizli Köyü Cami, Rize İli'nde; Rize Hemşin Hacı Balta Cami (1791), Hemşin Bilen Köyü Cami, Işıklı Merkez Cami, Çayeli Hacıbaşı Merkez Cami, Hemşin Yaltkaya Cami Trabzon İli'nde; Çaykara Uzuntarla Köyü Cami (19. yy başı), Şalpazarı Doğancı Camisi (1872), Arsin Güneyce Köyü Büyük Mahalle Cami, Atayurt Çatak Cami, Çaykara Taşören Köyü Cami, Çaykara Taşkiran Köyü Cami, Dernekpazarı Zinciritaş Köyü Cami (1917), Bayburt İli'nde; Konursu Köyü Cami ve Dağçatı Köyü Cami (1806) ve Giresun İli'nde, Bektaş Bey Cami (1816) örnek gösterilebilir.

Konu kapsamı dışında fakat Ahıska'ya yakın coğrafyada konumlanan Ardahan Gönülaçan (Şuvaskal) Cami (1909), Karadeniz ve Ahıska camileri ile benzeşmektedir (Aytekin, 1999: 119-224; Yavuz, 2009: 123).



Fotoğraf 42: Rize-Hemşin Hacı Balta Cami, 1791 (K. K. Env.)



Fotoğraf 43: Artvin/ Arhavi Dikyamaç Cami, (K. K. Env.)



Fotoğraf 44: Trabzon-Şalpazarı Doğancı Cami (K. K. Env.)



Fotoğraf 45: Gümüşhane/ Özbeyli Cami XIX yüzyıl (Özkan, 2010).

Doğu Karadeniz Bölgesi ve Ahıska Camileri'nde, ahşap işçilikli köşklü mahfil uygulamaları, müezzinin sesini duyurabilmesi ve genellikle küçük ölçekli yapılan camilerde harim kısmının cemaate yetmemesi durumu ve bayanlara uygun ibadet mekânı tahsis etme düşüncesi çerçevesinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Aytekin, 1999: 322; Bayhan, 2019: 279). Doğu Karadeniz camilerinde, mahfiller, harim mekânını genellikle "U", dört yönlü veya tek yönlü kuşatmaktadır. Mahfilin ahşap aksamı ve süsleme unsuru, malzeme varlığına bağlı olarak değişmektedir. Ahıska camileri, ahşap mahfil işçiliği ve süslemeleri yönüyle Doğu Karadeniz camileri ile yakın benzerlik içerisinde. Bölge yapılarında, iki yanda oturma sekisi ve sivri kuşatma kemerli yuvarlak kemer açıklıklı kapılar, Ahıska ve Doğu Karadeniz camileri için karakteristik bir mimari uygulamadır. Artvin (Merkez) Çayağzı (Salih Bey) Cami (1791) ile Adigön Camisi'nin harim giriş kapıları, form açısından bu yönüyle benzeşmektedir.



Fotoğraf 46: Hopa/Aşağı Sundura Cami
1905 Mahfel (Taşkan 2011)



Fotoğraf 47: Trabzon/Şalpazarı Doğancı Cami
(1872) (Trabzon K. K. Envan)

Ahıska Ahmediye Cami'nde tromp geçişli kubbe, hanedan yapısı Harcam Camisi'nde içten bağdadi kubbe dıştan soğanvari kubbe kullanımları dikkat çekmektedir. Söz konusu soğanvari kubbelerin, Rus Hıristiyan dini ve sivil mimarisindeki sıkça karşılaşılan kubbelerden etkilenildiği düşünülmektedir.

İncelenen, Vale Cami, Persa Cami, Harcam Cami, Bolacur Cami ve Orgora Camisinde, çatı ile tavan arasına gizlenen bağdadi kubbeler mevcuttur. Bağdadi kubbe uygulaması, incelenen camiler dışında Türkiye'nin Orta, Doğu Karadeniz bölgesi ve uzantısı Acara kırsalındaki Osmanlı dönemi camilerinde de karşılaşılmaktadır. Orman bakımından zengin ağaç türünün olduğu Acara ve Doğu Karadeniz bölgesi camilerinde bağdadi kubbe tekniği daha çok esnek ve kolay şekil verilebilen bir malzeme olan tela ağacı ile elde edildiği bilinmektedir. Bu teknikte, sembolik veya harim katında bağımsız direkler ile taşınan bağdadi kubbeler çatı ile tavan arasına gizlenir ve dışa yansıtılmaz.

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

Ahıska camileri haricinde, Doğu Karadeniz coğrafyası ve Acara kırsalı camilerinde, aynı yapım tekniğinde uygulandığı görülmektedir. Bağdadi teknik uygulamasına; Artvin Dikyamaç Cami (1894), Artvin Çoraklı Cami (1909), Artvin Hopa Cami, (20. yüzyıl başı), Rize Ardeşen Doğanay Cami, Trabzon Beşikdüzü Dolanlı Cami, Ordu Ambargurgen Cami, Giresun Bulancak Şemsettin Cami'leri örnek gösterilebilir.



Fotoğraf 48: Rize Ardeşen Doğanay Cami Bağdadi Kubbesi (Özkurt, 2018).



Fotoğraf 49: Artvin Borçka Muratlı Cami, Bağdadi kubbesi (Aytekin, 1995).



Fotoğraf 50: Keda Tskhmoris Cami, Bağdadi Kubbe (Kaya, 2021).

Adigeni/Harcam Köyü Cami'nin harim girişinde kırılmalı tavan uygulaması dikkati çekmektedir. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşımış oldukları binlerce yıllık yapı geleneği olan kırılmalı tavan; Güney Kafkasya'nın yanı sıra Doğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Karadeniz coğrafyasındaki cami, sivil mimari ve tandır evlerinde karşımıza çıkmaktadır (Canan Parla, Erol Altınsapan, 2016: 1-11; Zerrin Köşklü ve Şerife Tali, 2007: 97-113; Günkut Akın, 1991: 323-354; Erkan Atak, 2016: 121-136; Haşim Karpuz, 1984). Erzurum Ulu Cami (Hüseyin Yurttaş, Haldun Özkan, Zerrin Köşklü, vd., 2008: 57), Bayburt Dağçatı Cami, Bayburt Demizözü Güvercindere Köyü Cami, Gümüşhane Konursu Cami gibi (Haldun Özkan, 2019: 38-37) kırılmalı tavan uygulamasında ön plana çıkan örneklerdir.



Fotoğraf 51: Bayburt Demirözü Güvercindere Köyü Cami, kırlangıç tavan (Özkan, 2012)



Fotoğraf 52: Gümüşhane Konursu Cami, kırlangıç tavan (Özkan, 2012)

Süsleme Özellikleri Açısından

Ahıska'da, 1944 yılı sürgünü sonrasında yapıların asıl işlevi dışında kullanılmaları sebebiyle ilk inşadan günümüze, çok az süsleme unsurları ulaşabilmiştir. İncelenen yapılarda, taş, ahşap ve kalem işi boyama süslemeler görülmektedir. Camilerin süsleme repertuarını, Doğu Karadeniz bölgesi camileri kadar yoğun olmasa da azımsanmayacak ölçüde bölgenin ve dönemin sanat zevkini yansıtan zarif süsleme örnekleri belirlemektedir.

19. yüzyıl Osmanlı barok sanat üslubunun etkileri, Ahıska camilerinde de taşra ile yoğrularak eklektik bir karakter kazanmıştır. Doğu Karadeniz bölgesi ve Ahıska yöresi arasındaki usta geliş gidişleri, bölgenin geleneksel süsleme anlayışındaki birliktelik ve benzer motif diline de yansımıştır. Ayrıca, Doğu Karadeniz ve Ahıska üçgeninde yer alan Acara bölgesi camileri, gerek plan ve mimari gerekse süsleme ve yapım teknikleri açısından her iki bölge ile yakın benzerlik içerisindedir (Osman Aytekin; 2005a: S.1297-1304; Osman Aytekin, 2015b: 138-145; Osman Aytekin, 2018: 375-390; Osman Aytekin - Mustafa Kaya, 2019: 1196-1232; Osman Aytekin, 2017: 155-176; Ruslan Baramidze, 2010; Suzanne Harris Bradts-Angela Wheeler ve Vladimer Shioshvili , 2018; Selçuk Seçkin, 2018a; Selçuk Seçkin 2018b).

İncelenen yapı örneklerinden Bolacur Camisi, Orgora Cami, Vale Cami, Persa Cami ve Harcam Camisinde zarif kalem işi boyama süslemeler görülmektedir. Bolacur Cami, bıçak ile kesilen karpuz, zülfikar, perde, sancak-ı şerif, saat gibi çeşitli temalarda kalem işi tasvirlerini içeren dini ve nesnel kalem işi boyama süslemelerle dikkat çekmektedir. Yine Orgora Camisi ve Bolacur Cami'lerinde, sembolik birer Zülfikar motifi mevcuttur. Her iki yapıda, Zülfikarlar benzer ikonografik anlatım ve farklı renk tonları ile verilmiştir. Orgora Camisinde, zülfikar kılıcı betimi, mavi ve hardal sarısı Bolacur Camisi'nde ise kılıç kabzası hardal sarısı, namlu kısmı kirli beyaz renktedir. İki çatallı kılıçların kabzalarından, püsküller sarkmaktadır. Türk-İslâm sanatında; camilerden türbelere, tekkelere, mezar taşlarına, sancaklara, alemlere, teberlere, tıslımlı gömleklere varıncaya kadar geniş sayılabilecek bir sahada Zülfikar motifi ile karşılaşmaktadır. Zülfikar, aynı zamanda Hz. Ali'nin yiğitliğini ve ona duyulan bağlılığı sembolize etmektedir (Arslan, 2020: 235-275.). Yakın çevreden; Türkiye'nin Rize Güneysu, Çamlıca Köyü Ilıca Cami (19. yy), Ardahan Posof Gönülaçan Köyü Cami (1910) Zülfikar

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

kompozisyonunun görüldüğü çok sayıdaki yapının sadece birkaçını oluşturmaktadır. Zülfıklarları yine, Acara kırsalındaki Osmanlı dönemi yapılarında da görmek mümkündür.



Fotoğraf 53: Rize-Güneysu, Çamlıca Köyü Minber tacındaki Cami (Arslan, 2020).



Fotoğraf 54: Ardahan/ Posof Gönülaçan Cami İlica Cami Zülfikar, (Özkurt, 2018).



Fotoğraf 55: Gürcistan, Acara Hulo Ağara Cami Minber Köşkündeki Zülfikar Mustafa Kaya 2019)



Fotoğraf 56: Trabzon Akköse Cami Mihrabı Taş süsleme ile Zülfikar (Ogün Küçük 2017)

Taş süsleme; camilerin dış cepheleri, cümle kapıları ve mihraplarında kullanılmıştır. Söz konusu yapı unsurlarında, incelenen cami örneklerine göre taş süslemeleri; zikzak, rozet, mukarnas, yıldız ve burmalı şerit vb. öğeler belirlemektedir. İncelenen yapılardan, Ahmediye Camisi ve Kilde Camisi mihrapları mukarnas formu ve süsleme detayları yönüyle yakın benzerlik içerisindedir. 18-19. yüzyıl barok üslubu etkisinin izlendiği bu mihrapların çağdaş ve biçimsel açıdan benzer örneklerine; Artvin, Ardahan, Rize, Erzurum ve Kars yöresi Osmanlı dönemi camilerinde de rastlanılmaktadır.



Fotoğraf 57: Kilde Cami Mihrabı, (Bluashvili, 2015)



Fotoğraf 58: Gümüşhane Özbeyli Köyü mihrabı (Özkan, 2010)



Fotoğraf 59: Artvin-Şavşat Kocabey Kocabey Cami mihrabı 1890 (Aytekin, 1995)

İncelenen yapılarda, oyma-kabartmalı ahşap süslemeler, zengin motif ve kompozisyon içeriğine sahiptir. Bu unsurlar, mahfilin harime bakan giriş veya korkuluk cepheleri ile ağırlıklı olarak tavan düzenlemesinde yoğunlaşmaktadır. Süslemeleri; stilize yaprak formları, geometrik desenle bağlı kıvrımdallar ve gülbezek gibi çeşitli motifler belirlemektedir. Yapılardaki motif ve kompozisyon örnekleri, bağımsız veya birbirinin simetrik tekrarı hâlinde uygulandığı anlaşılmaktadır. İncelenen yapılar ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz coğrafyası camileri arasında benzer motif dili ve süsleme anlayışı izlenmektedir. Bu süsleme repertuarı; Ortaçağ'dan yansıyan taş süsleme geleneğinin yanı sıra (Korkut, 2015; Korkut, 2017a; Korkut, 2017b; Korkut, 2019)18-19. yüzyıl Osmanlı geç devir barok sanatının taşradaki etkileri ile yorumlanabilir (Arık, 1988; Renda, 1977; Tekinalp, 2002).



Fotoğraf 60: Vale Köyü Cami, tavan süsleme detayı (Gümüş-Kançal Ferrari 2019)



Fotoğraf 61: Artvin Dikyamaç Cami minber aynası süsleme detayı Erişim

<https://www.google.com/search?q>

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi



Fotoğraf 62: Ardahan Gönülaçan Cami Minber aynası süsleme detayı (Aktuner, 2018) 1909



Fotoğraf 63: Rize Güneysu Çamlıca Köyü Ilıca Cami minber aynası süsleme detayı (Özkurt, 2018)



Fotoğraf 64: Persa Cami Kubbe detayı (A.Şen)

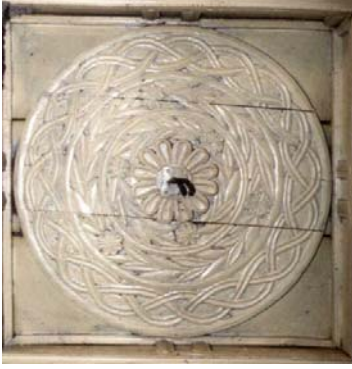


Fotoğraf 65: Acara Agara Cami, Kubbe detayı (Kaya, 2019)



Fotoğraf 66: Artvin-Hopa, Aşağı Sundura Cami, bağdadi kubbe bezemeleri (Artvin K. K. Env.).

Bolacur Camisi'ndeki tavan göbek süsünü oluşturan geometrik şeritli örgü deseni, Ortaçağ dönemi Tao Klarjeti bölgesinin Hıristiyan dini mimarisinden başlayarak (Korkut, 2018: 220; Korkut, 2017; 835-852; Korkut, 782, 787: 2019; Yazar, 2019: 324-326; Azizsoy ve Özkurt, 2021: 899), Doğu Karadeniz coğrafyasında Osmanlı dönemi camilerinin ahşap ve taş süsleme repertuarında yaygın olarak kullanılmıştır.



Fotoğraf 67: Bolacur Cami, Tavan göbeği süsleme detayı (Gümüş-Kaçal Ferrari, 2019)



Fotoğraf 68: Artvin Borçka Düzköy Cami Tavan göbeği süsleme detayı (Taşkan, 2011)



Fotoğraf 69: Trabzon Sugeldi Cami, tavan göbeği süsleme detayı (Küçük, 2017).

Kalem işi boyama ibrik motifi, Bolacur Camisinin kubbe tezminatında mevcuttur. İslam öncesi, doğu kültürlerinde dini litürjide çok işlevli kullanımı olan ibriğin, Türk ve İslam sanatında temizliği abdesti ve ibadeti sembolize ettiği bilinmektedir (Altier; 2019: 149-202; Oyman, 2019: 18). Söz konusu ikonografik manada ibrik motifi; Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki Osmanlı geç dönem camilerinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. İbrik motifi; taş, ahşap ve kalem işi bezeme olarak; Ahıska'ya yakın Türkiye'nin Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesi camilerinde de rastlamak mümkündür.



Fotoğraf 70: Gümüşhane Tandırılık Cami Duvar bezeme detayı (K.K.Env.)



Fotoğraf 71: Trabzon Akköse Cami, Mihrabı, süsleme detayı (Küçük 2017)



Fotoğraf 72: Bayburt/ Aydıntepe/ Gümüş Damla Köyü Cami, vaaz kürsüsü, (Özkan, 2014)



Fotoğraf 73: Bolacur Cami, duvar süsleme (Gümüş-Kançal Ferrari, 2019)



Fotoğraf 74: Artvin Muratlı Cami, Minber aynası bezeme detayı (Taşkan, 2011)

Malzeme ve Teknik

Tanıttımı yapıların bütününe yakınında, dış cephelerde taş malzeme görülmektedir. Düzgün kesme, kaba yonu ve moloz taş dış cephelerde ağırlıktadır. Kesme taş daha çok beden duvarlarının dış kaplamalarında, harim kapıları ve mihraplarda kullanılmıştır. Ahşap, dışta çatı kısmında iç mekânda ise; mahfil, taşıyıcılar ve üst örtüde tercih edilmiştir. Süslemeler, yapıda kullanılan taş ve ahşap malzemeler üzerine kompoze edilmiştir. Taş ve ahşap süslemelerde oyma-kabartma tekniği, duvar sıvaları üzerine de kalem işi boyamalar uygulanmıştır. Ahşap oymalı süslemeler, ajur yapıdırma (çakma) teknikleri ile belirlenen noktalara metal çivilerle sabitlenmiştir.

Sonuç

16. yüzyıl sonları Osmanlı döneminde Çıldır Eyaleti'nin merkezi konumundaki Ahıska, başkent ile irtibatlı yerel yöneticiler tarafından kontrol altında tutulmuştur. Kafkasya siyasetini Ahıska ile sürdüren Osmanlılar, bölgede yerel yöneticilerin baniliğinde kurduğu/kurdurduğu vakıflarla kent kimliğini belirleyen kapsamlı imar faaliyetlerine önemli katkıda bulunmuşlardır. 1595-1829 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde kalan Ahıska, Osmanlı-Rus Savaşı sonucu kaybedilmiş olsa da sosyo-kültürel bağlarını yine daha çok Doğu Karadeniz coğrafyası, Acara ve Doğu Anadolu bölgesi ile (Ardahan, Erzurum, Kars) sürdürmüştür. Tarihsel süreçte bölgeler arası sentezlenen kültürel etkileşim, iki yakın coğrafyadaki camilerin mimari ve süsleme üslubuna da yansımıştır. Ayrıca, Ahıska camileri, erken İslam döneminden başlayarak, Orta Asya ve Anadolu'da köklü bir çizgi kateden ahşap direkli ve ahşap tavanlı cami geleneğini; Güney Kafkasya'da taşra üslubunda yansıtması açısından ayrı öneme sahiptir.

Bu çalışmada, tarihsel geçmiş ve coğrafi yakınlığı bulunan Ahıska ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde sanatsal etkileşimi vurgulayan belli başlı cami örnekleri sanat tarihi disiplini çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma kapsamında, her iki bölgede Osmanlı dönemi ve sonrasına tarihlenen cami

örneklerinin; plan, mimari, süsleme ve yapım teknikleri açısından çok yakından benzerliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bölgesel etkileşimi, günümüz siyasi sınırlar çizilmeden önce her iki coğrafya arasında, özellikle Ortaçağ ve Osmanlı dönemlerini kapsayan tarihsel süreçte kesintisiz sürdürülen sosyo-kültürel bağlar, geleneksel sanat üslubu anlayışı ve usta geliş-gidişi ile açıklamak mümkündür.

Ahıska ve Doğu Karadeniz bölgesi camileri, hem bölgenin hem de ait oldukları dönemlerin; sanat anlayışını, tasarım ilkelerini ve üslubunu analiz etmek açısından önemli veriler sağlamaktadır. Özellikle Ahıska'daki zengin cami geleneğinin, Sovyet yönetimi altında da olsa, Gürcü Müslüman halkın 2. Dünya Savaşı sonlarında gerçekleşen sürgüne kadar aksatılmadan sürdürülmeye çalışıldığı, sonrasında ise cemaati kalmayan bu yapıların metruk durumda işlevsizleştikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, 2022 yıllarında da güncelliğini korumaktadır. Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel iş birliği göz önünde tutularak metruk vaziyetteki camilerin gelecek kuşaklara aktarılması için özgün dokularına bağlı kalınarak yapıların kapsamlı restorasyonlarının yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aktuner, A. M. (2010). "Göle/Dedeşen Köyündeki Osmanlı Eserleri". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (7), 1-17.
- _____(2018). "Posof ve Çevresindeki Tarihi Camiler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 68, 235-255.
- Akın, G. (T.Y) "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Geleneksel Mimarlığı'nda İki Tarihsel Ev Tipi: Bindirme Kubbeli ve Tüteklikli Evler". *Tarih'ten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul. 253.
- Altier, S. (2019). Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 17(26), 149-202.
- Altier, S. (2021). "Tarikat Kültüründen Bir Kesit: Osmanlı Mimari Süslemesinde Karpuz ve Karpuz-Bıçak Tasvirleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (100), 397-426.
- Anderson, W.; Jessie Birkett-Rees, Michele negus Cleary, Damjan Krsmanovic and Nikoloz Tskvinidze, *Anatolia Antiqua* (2014). "Archaeological Survey in the South Caucasus (Samtskhe-Javakheti, Georgia)", XXII, pp.11-33.
- Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara.
- Arslan, M. (2020). "Anadolu Türk Mimarisinde Zülfikar Tasvirleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (95), 235-275.
- Aytekin, Osman. (1999). *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Eserler*, I. Baskı, Ankara.
- _____(2000). "Ortak Bir Kültürün Güzel Coğrafyası Acara", *Tarih ve Düşünce*, Sayı: 7, S. 66-73.
- _____(2005). Komşumuz Acara'da Osmanlı İzleri Gonio Kalesi, XIV. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Cilt: II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.1297-1304.
- _____(2015). "Gürcistan'daki Osmanlı ve Sonrasına Ait Taşınmaz Kültür Varlıkları", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı-VIII*, Sayı:78, ss.138-145.

- _____ (2017). “Gürcistan’daki Tarihi Camilerin Türk-İslam Sanatındaki Yeri”, *Uluslararası Gürcistan’da İslamiyet’in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, S.155-176.
- _____ (2018). “Komşumuz Gürcistan’daki Osmanlı Dönemi Cami Mimarisinden Örnekler”, 2. *Uluslararası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, (Editörler: Ö.Oktay Çerezci-H. Katipoğlu) İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları, ss.375-390.
- _____ (2018). “Şota Rustaveli Dönemi (12-13. Yüzyıllar) Mimari Açından Anadolu-Gürcistan İlişkilerine Bakış”, *Uluslararası Şota Rustaveli 850. Yılı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2018, S. 445-472.
- Kaya, M. (2019). “Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi ve Tiflis Etnografya Müzesi’nde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Işpec 3. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, 20 Aralık- 22 Aralık*, Van, S.1196-1232.
- Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Azizsoy, Anar ve Özkurt, Muhammed. “Rize Ahşap (Çantı) Camilerinde Bezeme Üslubu”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 30 (2), 885-929.
- Brandts Harris Suzanne- Wheeler Angela- Shioshvili Vlidimer (2018). *The Wooden Mosques of Adjara*. 2018.
- Baramidze, R. (2010). *The Muslim Monuments Of Worship (Adjara)* Batumi.
- Başkan, A. (2011). Kafkasya’da Bütünleşme ve Dağılıma Döngüleri İçinde Gürcüler, Zanlar (Megreller ve Lazlar) ve Svanlar, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 30, Ss.15-41.
- Bayhan, Ahmet Ali. (2019). *Geçmişten Günümüze Ordu’nun Geleneksel Ahşap Camileri*, I. Baskı, Ordu.
- Bekadze, S. (2014). *XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı’nın Politik ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Bekadze, I. (2017). “XVI. Yüzyıl Sonlarında Samsthe-Cavaheti Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı: Sakuneti Köyü Örneği”, *Karadeniz Dergisi*, sayı: 34, ss.42-82.
- Brosset, Marie Félicité. (2003). *Gürcistan Tarihi*, TTK, Ankara.
- Büntürk, S. (2005). *20. Yüzyılda Ahıska Türkleri*, Gazi Üniv. S.B.E, Yeniçağ Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Büyükçınar, A. B. (2017). “Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdari: Kraliçe Tamar”. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 31-46.
- Çoğ, M. (2007). “Gürcüler Arasında İslamiyet’in Yayılması” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(2), ss.39-54.
- Demir, N. (2004). “Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 29, ss.1-17.
- Erol, B. G.; Güveloğlu, A.; Kul, E. (2020). *Başlangıcından 19.Yüzyıla Rize Tarihi*, Ankara.
- Gümüş, Nebi (2010), “Tiflis’te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri”, XVI. Türk Tarih Kongresi, C.IV, 2. Kısım, ss.915-943.
- Gümüş, N.; Kaçal Ferrari, N. (2019). *Ahıska Bölgesindeki Türk İslâm Mimari Yadigarları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- H. Davit, *Sakartvelo Kalakebis Urbanuli Banvitareba 1801-1918 Tsebşi*, Tbilisşi, 2019.

- Kalkan, Mustafa. "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri", *Bilgi Dergisi*, (1998).
- Karpuz, H. (1990). "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi*, sayı:21, ss.281-298.
- _____ (1989). "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ss.37-45.
- Karpuz, H. (1984). Erzurum Evleri, Ankara.
- Korkut, T. (2018). *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü Dini Mimarisinde Süsleme*, Hiper Yayınları, I. Baskı, İstanbul.
- Korkut, T. (2017). "İşhan Manastır Kilisesi'nin Geometrik Plastik Bezeme Programı" *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Sakarya, Türkiye, ss.835-852.
- Korkut, T. (2019). "Facade Arrangement Techniques In Georgian Religious Architecture In Anatolia (The Case Of Oshkı Monastery Church)". *Social Sciences*, 14(3), pp. 769-790.
- Korkut, T. (2015). Hamamlı (Dolishana/Doliskana) Manastır Kilisesi'nin Plastik Bezemeleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(29): 271-305.
- Köşklü, Z., Tali, Ş. (2007). "Geleneksel Erzurum Evlerinde Tandirevi (Mutfak) ve Mimarisi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S.11, Erzurum, ss.97-113.
- Kuran, A. (1972). *Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi*. Malazgirt Armağanı, 179-186.
- Kırzioğlu, M. F. (1998). *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara.
- Kütükoğlu, B. (1962). *Osmanlı-İran Siyasî Münâsebetleri: 1578-1590*, İstanbul.
- Mürseloğlu, R. vd; (2019). *Sürgününün 75. Yılında Ahıskalı Türkler*, İstanbul Medeniyet Üniv. Yayını, İstanbul.
- Öney, G. (1989). *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl, 1300-1453* (Vol. 9). Türk Tarih Kurumu Basmevi.
- Miminoşvili, O. (1999). *Gürcistan'da Etnografik Yolculuk*, (Çev. H. Özkan), İstanbul.
- İsen, M. (1998). "Ahıska", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I.cilt, İstanbul. Ss.526-527.
- Natsvlişvili, N. (2019). Ahaltsihe, *Sakartvelos Kalakebis Urbanuli Ganvitareba 1801-1918*, (Editör: D. Hoştaria), Tbilisi: George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation Yayınları.
- Niyazov, A. (2016). "Ahıska Ahmediye Kütüphanesi". *Medeniyet Sanat Dergisi*, sayı: 2.2: ss. 26-47.
- Günay, N. (2012). "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı", *Bilgi Dergisi*, Sayı:61, ss.121-142.
- Özkan, H. (2008). "Bayburt Konursu Ulu Cami ve Çeşmesi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, S. 13, Erzurum. 57-67.
- Özkan, H. (2014). "Bayburt/Aydıntepe Gümüşdamla Köyü Cami Vaaz Kürsüsü", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 32, Erzurum: 25-38.
- Özkan, H. (2010). "Gümüşhane'de Ahşap Tavanlı Camiler". *Sanat Dergisi*, sayı:18, ss.63-80.
- Sarı, M. (2015). Ahıska'da Son Osmanlı İdaresi (1918). *Karadeniz Araştırmaları*, (46), 153-179.
- Seçkin, S. (2018). Gürcistan/Acara Keda Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Camileri. *Electronic Turkish Studies*, 13(18).

Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

- Seçkin, S. (2018). Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan/Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcomi Cami. *Mediterranean Journal Of Humanities*, 8(2), 463-478.
- Tekinalp, A. Ş. (2002). "Batılılaşma Dönemi Duvar Resmi". *Türkler XV* (2002) 440-448.
- Şen, A. (2017). "Kaybedilmeye Çalışılan İslam'ın Ahıska'daki Etkisi: Sürgün Sonrası Camilerin Durumları", *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu* (11-13 Mayıs), ss.457-489.
- Şengelia, N. (1998). "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", *Çeneburi Dergisi*, S. 29, Temmuz-Eylül, s. 12-17.
- Tamaz Dundua, Lela Khartishvili (2012.). *Samtshe-Javakheti Travel Guide*, Tbilisi, Georgia,
- Yurttaş, H.; Özkan, H.; Köşklü, Z. (2008). *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*. Erzurum.